

Колесник О. С. Художня інтерпретація міфу в українському мистецтві – початку ХХІ ст. // Вісник Черкаського університету. Серія філософія. Випуск № 31 (284). 2013. – Черкаси, Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2013. - С. 75-80.

УДК 130.2 – філософія культури

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІФУ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ XVIII – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Колесник О.С. (Чернігів)

Анотація

В темах, сюжетах та образній системі творів українських письменників відбилися міфопоетичні уявлення про структуру Космосу. Найбільш характерними ознаками цього є багаторівневий символізм та архетипна насиченість образів. Приклади включають «художню філософію» Г. Сковороди, міфотворчість Т. Шевченка, переосмислення фольклору Лесею Українкою, розкриття ірраціональних моментів етнокультури в історичних романах, відтворення міфоподібних елементів у фантастиці. Найбільшу увагу привертає спадщина Тараса Шевченка. Перш за все, він постає творцем української національної ідентичності, оскільки його роботи визначили минуле, теперішнє та майбутнє спільноти, чий мова, ментальність та самосвідомість виявилися настільки чітко вираженими, що стало практично неможливо продовжувати розглядати українців в якості етнічної групи росіян. По-друге, він був не лише «кобзарем», але й художником, здатним зобразити різні аспекти народного буття і, більш того, подати в одній картині («Катерина») синтетичний образ «українства». Леся Українка, також видатний міфотворець, розставила акценти інакше. Якщо в центрі уваги Шевченка були соціальні та національні проблеми, то вона зобразила внутрішній душевний конфлікт у п'єсі, виключна актуальність якої пов'язана також з її екологічними прозріннями. В цілому, як показано в статті, твори українських митців, належні до різних стилів та жанрів, мають загальну тенденцію

зображувати осмислений, структурований, гармонійний Космос, а також вказувати на необхідність подолання небезпеки, яка загрожує цій гармонії.

Ключові слова: архетип, міф, українське мистецтво, Г.Сковорода, Т.Шевченко, Леся Українка.

Аннотація:

Миф в украинском искусстве XVII- начала XXI вв. Елена Колесник.

В темах, сюжетах и образной системе произведений украинских музыкантов, художников и писателей отразились мифопоэтические представления о структуре Космоса. Наиболее характерными признаками этого являются многоуровневый символизм и архетипная насыщенность образов. Примеры включают «художественную философию» Г. Сковороды, мифотворчество Т. Шевченко, переосмысление фольклора Лесей Украинкой, раскрытие иррациональных моментов этнокультуры в исторических романах, воссоздание мифоподобных элементов в фантастике. Наибольшее внимание привлекает наследие Тараса Шевченко. Прежде всего, он предстает творцом украинской национальной идентичности, поскольку его работы определили прошлое, настоящее и возможное будущее общности, чьи язык, ментальность и самосознание оказались настолько четко выражены, что стало практически невозможно продолжать рассматривать украинцев в качестве этнической группы русских. Во-вторых, он был не только «кобзарем», но и художником, способным изобразить различные аспекты народной жизни и, более того, дать в одной картине («Катерина») синтетический образ «украинства». Леся Украинка, также выдающийся мифотворец, расставила акценты иначе. Если в центре внимания Шевченко были социальные и национальные проблемы, то она изобразила внутренний душевный конфликт в пьесе, исключительная актуальность которой связана также с ее экологическими прозрениями. В целом, как показано в статье, произведения украинских авторов, относящиеся к разным стилям и жанрам, имеют общую тенденцию изображать осмысленный, структурированный, гармоничный Космос, а

также указывать на необходимость преодоления опасности, угрожающей этой гармонии.

Ключевые слова: архетип, миф, украинское искусство, Г.Сковорода, Т.Шевченко, Леся Украинка.

Annotation

Myth in Ukrainian Art of XVII- early XXI ct. Olena Kolesnyk

The mythopoetic Cosmic structures have influenced the themes and imagery of Ukrainian musicians, artists, and writers. The most typical features of this influence are the multi-level symbolism and archetypal senses. The examples include G.Skovoroda's artistic philosophy, T.Shevchenko's myth-making, Lesya Ukrainka's folklore reimagining, as well as the revealing of the irrational bases of the ethnic culture in the historical novels and the re-creation of the myth-like elements in fantasy. The most interesting case is the complex of works by Taras Shevchenko. Firstly, he is the creator of Ukrainian national identity, because his works defined the past, the present and the possible future of the group of people with the language, mentality and self-consciousness so distinct, that it was no longer possible to honestly consider Ukrainians to be an ethnic variety of Russians. Secondly, he was not only a "kobzar", but an artist able to depict different aspects of the folk life, and to show in one picture ("Katerina") the synthetic image of "Ukraineness". Lesya Ukrainka, the other outstanding myth-maker, showed a very different ability. If Shevchenko was concerned with social and national, she showed the inner conflict of the soul in a play that is also full of strikingly modern ecological insight. Generally the works of Ukrainian writers of different genres are shown to tend to depict a meaningful, well-structured, harmonious Cosmos – and a threat to this harmony that people must take care to overcome.

Key words: archetype, myth, Ukrainian art, G.Skovoroda, T.Shevchenko, Lesya Ukrainka.

Постановка проблеми. Міф був та залишається одним з найважливіших способів досягнення етнонаціональної ідентичності, отже не дивно, що митці нерідко ставлять собі завдання реконструкції, або створення нового міфу. Це визначає *актуальність* теми даної статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з теми. Українську міфопоетику теоретично досліджували М.Грушевський, О.Потебня, І.Франко. В наш час значний евристичний потенціал мають праці О.Білокобильського, С.Кримського, Н.Левченко, Н.Хамітова та інших авторів, де міф розглядається як цілісна впорядковуюча система. Слід окремо згадати праці В.Личковаха на тему специфіки національного світовідношення [3], та О.Кирилюка про фундаментальні основи культури [2].

Метою та запропонованою *новизною* даного дослідження є огляд відображення міфопоетичних структур в українському мистецтві від XVII ст. до наших днів.

Виклад основного матеріалу. Важливість міфопоетики для мистецтва полягає в тому, що вона в специфічній образній формі розповідає про вічне, концентруючи в собі архетипи. Ірраціональний за визначенням, архетип не може бути безпосередньо присутнім у свідомості, тому у витворах художньої культури він приймає вигляд архетипного образу. На відміну від тотожного самому собі архетипу, архетипні образи, окрім незмінних прикмет, володіють етнонаціональними та індивідуальними характеристиками. Загальнолюдське індивідуалізується, стаючи авторським, особистісним.

В **музиці** релікти міфопоетичного світобачення зберігаються в народних піснях, перш за все, обрядових. В професійному мистецтві це відбилося в обробках та використаннях елементів музичного фольклору. Неминуче ці пісні вихоплені з контексту, та оброблені в манері, розрахованій на привернення уваги сучасного городянина, причому не обов'язково українця. Однак, прагнення до автентичної етнічної характерності сучасної музики є достатньо помітною тенденцією, тому такі проекти як «Дикі танці» української співачки Руслани мали міжнародний успіх.

Найбезпосереднішим чином міфологічні елементи збереглися в **декоративно-ужитковому** мистецтві. Деякі дослідники доводять, що культурна традиція оздоблення речей на теренах України не переривалася протягом тисячоліть, і символіка часів Мезенської стоянки дійшла безпосередньо до нашого часу. В **зображувальному** мистецтві достатньо поширеним є звернення до народного мистецтва як митців-самоучок, так і професійних художників. Це може бути помітним у загальній манері зображення, в традиційності архетипних образів (козак Мамай тощо), і у використанні мотивів, які є водночас реалістичними та символічно навантаженими. Іншим варіантом є поєднання сучасної манери з міфічною чи напівміфічною тематикою. Серед українських художників можна назвати П.Андрусіва, О.Бадьо, М.Паленка.

О.В'ячеславова, чие дисертаційне дослідження присвячене цій тематиці, наводить цілий список міфологем, які найчастіше використовуються в сучасній українській образотворчості: світове дерево, драбина, шлях, джерело тощо. Авторка згадує про майстрів, які заклали українському мистецтві міфологізацію предметно-речового світу: К.Білокур, Я.Гніздовський, Ф.Манайло, М.Приймаченко, Р. Сельський. З сучасників – С.Гнойовий, Є.Лещенко, М.Мазур, Д.Нагурний, М.Шкарапута та інші [1].

Але є твори, які не просто використовують міфологічну символіку, а створюють візуальний образ «українського макро- і мікrokосму». Саме такою картиною є загальновідома «Катерина» Т.Шевченка. Живописне полотно не є додатком до однойменної поеми, оскільки відрізняється відсутністю всієї профанної конкретики та введенням сакральних елементів.

В центрі – постать самої Катерини. Вона зодягнена в національне вбрання, де переважають білий та червоний кольори, її коси додають чорний акцент – ці три кольори є символічно пов'язані з трьома рівнями міфопоетичного універсуму. Постать Катерини утворює вертикальну вісь світу. Помітною в композиції є також горизонталь, що поділяє верх та низ, небо та землю. Це перехрестя розділяє картину на чотири частини.

Права (для глядача) сторона маркована позитивно. Зверху ми бачимо гілля дубу, одного з головних культових дерев давніх слов'ян. Під дубом на землі сидить Українець, зовнішність якого теж є національно типовою та дещо схожою на самого автора. Білому одягу Українця відповідає його мирна справа: ложки, які він ріже, метафорично відсилають нас до теми їжі як ствердження життя та об'єднання колективу за родинним столом.

Ліва половина картини символічно втілює «чуже». Головною постаттю тут є Вершник-москаль, що скривається в імлі. Його динамічна поза та темна, цупка військова форма і шабля контрастують зі статичністю, м'якістю, природністю Катерини та Українця і всього їхнього «сродного» оточення. В цьому ж лівому верхньому куті ми бачимо вітряк, що у народних оповідях нерідко пов'язувався з чортами. Лівий нижній кут позначений постаттю песика, чия символіка, в цілому, пов'язана з Нижнім світом. Діагональ, утворена песиком та гіллям дубу є теж цілком міфологічною. Ми бачимо протиставлення: Перун – Велес, дуб – пес, верх – низ. Другу композиційно-смыслову діагональ створюють Українець і Вершник, що втілюють такі протилежності як біле – темне; мир – війна; пасивне – активне; стабільне – динамічне; традиційне – нове; своє – чуже.

Відтак, загальна структура картини складається з вертикалі, горизонталі та двох діагоналей. Всі ці лінії проходять через лоно Катерини, акцентуючи її дитя, яке постає в ролі міфологічного Центру світу. Отже, тема покритки та «байстрюка» постає як варіант універсально поширеного архетипу діви-матері та чудесної дитини. Шевченко візуалізував образ української осілої, хліборобської жіночності, таким само автентичним чином, як невідомі народні майстри увічнили інший – чоловічий, войовничий пласт української культури, персоніфікований козаком Мамаєм. Недарма в степу за спиною Катерини видно «могілу», яка пов'язується з безсмертним Козаком. Таким чином, «Катерина» є водночас символічним та наочним зображенням міфопоетичного Космосу в його етнонаціональному прочитанні.

Слово «міф» стосовно митців використовується зараз аж надто часто. Але по відношенню до Шевченка це виправдано. Кобзар розкрив минуле, теперішнє та майбутнє, сутність та долю українського народу. Це наближує його твори до «класичного» міфу, для якого визначальним є етіологічне та аксіологічне значення. Шевченко зробив свою міфопоетичну роботу чесно, без зайвої ідеалізації українців (згадаймо «Гайдамаків»), але саме тому народ впізнав свій портрет і повірив його творцю. Недарма портрети Шевченка в українських хатах були заквітчані, як ікони.

В літературі міфопоетика достатньо довго існувала у прихованій формі у вигляді «успадкованої» від фольклору символіки.

Григорій Сковорода був одним з перших письменників, який свідомо використовував традиційну символіку для виразу принципово нового змісту. Наприклад, поняття макро- та мікrokосму добре відомі в міфологічній, а згодом і в філософській традиції, але саме у нього вони стали ключовими елементами оригінальної філософської системи. Символи, які використовує Сковорода, на перший погляд, є фольклорними або запозиченими з теологічної та філософської літератури. Але й тут є авторський відбір та зміна акцентів. Наприклад, на відміну від інших українських письменників, Сковорода практично не використовує образу коня, який для нього асоціюється з війною.

В «Енеїді» І.Котляревського ми бачимо досить рідкісний варіант використання чужої форми для передачі власного етнонаціонального змісту. Але, як було сказано, найбільшим міфотворцем дев'ятнадцятого століття став Тарас Шевченко. Але вихід української літературної міфопоетики на міжнародний рівень пов'язаний скоріше з повістями М.Гоголя. Саме в них минуле нації та особливості української ментальності були презентовані російською мовою всій освіченій публіці імперії. Цікаво, що цей письменник працював відразу в двох жанрах, які виходять на архетипний рівень: в «Тарасі Бульбі» автор створює новий епос, в «Вечорах на хуторі біля Диканьки» обробляє «живу» нижчу міфологію.

Відлунням фольклорної міфопоетики стала також «Лісова Пісня» Лесі Українки, де образи з народних повір'їв створюють цілісний естетичний універсум. На відміну від міфічного, Космос «Лісової Пісні» розколотий на дві частини – світ природи та світ людей. Події відбуваються на перетині цих двох світів, як у фольклорному жанрі бувальщини. Проте якщо бувальщина розповідає про зустріч людини (нормальної) з надприродним (аномальним), то в «Лісовій Пісні» ситуація протилежна. Тут не-людина Мавка (нормальна) зустрічається з псевдо-людським (аномальним, зіпсованим). Мавка та Килина виступають як представниці принципово різних світів – по суті, справді людського і псевдо-людського. На відміну від них, Лукаш – людина, що розривається між двома світами. І тому кінець п'єси, де Лукаш все ж таки підіймає свою сопілку, є натяком на повернення людини до втраченої цілісності, нехай ціною земного життя. Міфологічні мотиви підіймають твори Лесі Українки від побутової емпірики до вічних філософських істин, що збагатило культурний досвід українського народу та зробило поетичну спадщину письменниці-мислителя явищем європейського масштабу.

Історичний роман теж може використовувати міфологеми заради осмислення сучасності. Так, Іван Франко в «Захарі Беркуті» описує ідилічне життя карпатської гірської громади, яка змогла, завдяки своїй єдності, відбитися від нападу монголо-татар. Ця община явно може бути прикладом справжнього – соціалістичного – суспільства, і водночас відсилає до міфологеми «золотого віку». Цікаво, що майже на тій самій території, через майже тисячу років, відбувається дія «Тіней забутих предків» М.Коцюбинського – твору, позбавленого будь-якої ідеалізації. Але ж суворий натуралізм «Тіней» переростає в міф про єдність людей зі своєю землею.

Понадзавданням історичного роману є розкриття ментальної неповторності народу через дослідження прихованих культурних шарів. Подібні твори, які презентують «своє як чуже» можуть розмивати межу реалістичної оповіді та фентезі, або викладати історичні події з використанням прийомів магічного реалізму, чи в аспекті літературної

«нібитології» (В.Личковах). В типових українських історичних романах ХХ ст. історичне нерідко зводилося до політичних та соціальних подій, а «життєвий світ» українського села використовувався в обмежених дозах для створення «національного» колориту. Однак, час від часу українські автори зверталися і до «потаємних» тем. В цьому плані особливо цікавими виглядають твори В.Шевчука, зокрема, «Око прірви», яке можна порівняти з інтелектуальними історичними детективами У.Еко та О.Памука, і водночас – з іншою східнослов'янською бароковою стилізацією, «Христос приземлився в Гродно» В.Короткевича.

Елементи фантастики дозволяють розкрити світ наших предків, для яких надприродне було таким само реальним, як фізичне. Однією з більш відомих ірраціональних тем в українській літературі ХХ ст. є характерництво. Віддзеркалення феномену характерництва можна прослідкувати протягом всього існування української історичної прози, починаючи з П.Куліша з його «Чорною Радою», написаною в 1857 р. і до трилогії В.Рутківського «Джури» (2007-2010 рр.). В різних творах тема характерництва подана зі своєю мірою фантастики.

Пантелеймон Куліш наводить народні повір'я щодо характерників, не спростовуючи, але й не підтверджуючи їх. В сюжеті роману чудес немає, а віра (чи її симуляція) Кирила Тура у власні надзвичайні здібності виглядає проявом ексцентричності. Проте, введення образу гаданого характерника дозволяє письменнику надати тексту додаткового виміру.

Химерний роман Олександра Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай та Чужа Молодиця» за естетичними характеристиками він наближається до магічного реалізму. Твір є глибоко народним за духом, його трагікомічність нагадує і «Енеїду» Котляревського, і героїку народних дум. Безперечні також його трансбарокові зв'язки з традиціями вертепу та народного театру. Аналогами «Козацькому роду...» є «Легенда про Уленшпігеля» Шарля де Костера, та «Повість про Ходжу Насреддіна» Леоніда Соловйова: які теж є літературними обробками

фольклорних оповідей про трікстера/героя, як втілення національного духу. Визнаючи високі літературні якості всіх трьох творів, та безперечно первинність «Уленшпігеля», слід зазначити, що перевагою українського роману є мовно-культурна і етноментальна єдність автора з персонажами.

На початку ХХІ ст. тема характерництва розробив Володимир Рутківський в трилогії «Джури». Характерництво героїв Рутківського виявляється у їхній здатності спілкуватися з вовками, використовувати гіпноз та передбачення. Нарешті, найголовнішою силою Швайки та його друзів є їхня єдність з природою, яка дозволяє їм буквально розчинятися в ній. Ця властивість влучно передана ілюстраціями Максима Паленка, які надають книгам ще більшої міфічної та архетипної глибини. Тут реальні речі стають химерними, портрет та пейзаж взаємопереливаються. Одним з візуальних лейтмотивів «Джур-характерників» є вписані в малюнок мапи України. Таким чином, ми повертаємося до закладених ще Тарасом Шевченком проблем сакрального хронотопу, який має міфопоетичне походження і втілюється у вітчизняному мистецтві.

Серед сучасних письменників, які звертаються до українського міфосу, перш за все, слід назвати Ліну Костенко. В «Марусі Чурай» та інших творах вона створює узагальнені ємні образи, які пояснюють історію та сучасність, визначають принципи та цінності буття народу. Це можна порівняти зі справою Шевченка, який ідентифікував українців.

На початку ХХІ ст. до фольклору звертаються такі несхожі письменниці як О.Забужко, яка обробила відому казку про калинову сопілку в психологічному, і водночас поетичному ключі, та Л.Лузіна, яка створила з історичних та фольклорних джерел сучасний міф Києва в циклі «Київські відьми». Українська фантастика, навіть коли вона не звертається до традиційних міфологічних образів, на відміну від російської, зорієнтована скоріше не на ескапізм, а на створення універсалістичної ціннісної моделі світу. Недарма такі автори як М. та С.Дяченки, Г.Л.Олді та інші регулярно отримують престижні міжнародні премії.

Загалом, для новітньої української літератури достатньо типовим є намагання створити образ Космосу як омріяної гармонії людського буття. Антропокосмічний масштаб може бути різним – від життя окремого села до усієї України, навіть цілого світу. Але основні прикмети єдності космізму й антропологізму – цілісність, впорядкованість, «осельність» - помітні чітко.

Ці ж прикмети характеризують і український **кінематограф**, починаючи з «поетичного кіна» О.Довженка та С.Параджанова, і до творчості таких сьогоденних режисерів як О.Санін («Мамай»).

Висновки. Таким чином, практично уся класична та сучасна українська культура виявляється пронизаною міфопоетикою. Дослідження конкретних сенсів архетипної символіки в творчості різних авторів, з'ясування історичної динаміки, а також специфіки проявів міфологічного в різних видах мистецтва дає величезний простір для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. В'ячеславова О.А. Естетика міфу в сучасному образотворчому мистецтві України. Автореф. дис. на здобуття вченого ступеня кандидата філософських наук. – Луганськ, 2007. – 16 с.
2. Кирилюк О.С. Світоглядні категорії граничних підстав в універсальних вимірах культури: монографія / Олександр Сергійович Кирилюк. – Одеса: ЦГО НАНУ / Автограф, 2008. – 415 с.
3. Личковах В.А. Некласична естетика в культурному просторі ХХ – поч. ХХІ століть: монографія / Володимир Анатолійович Личковах. – К.: НАКККиМ: 2011. – 224 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. V'yacheslavova O.A. Estetyka mifu v suchasnomu obrazotvorchomu mystetstvi Ukrainy. Avtoreferat dys. na zdobuttya vchenoho stupenya kandydata filosofskykh nauk. – Luhans'k, 2007. – 16.
2. Kyrylyuk O.S. Svitohladny katehorii granychnykh pidstav v universal'nykh vymirakh kul'tury: monohrafiya. – Odesa: Avtograf, 2008. – 415.

3. Lychkovakh V.A. Neklasychna estetyka v kul'turnomu prostori XX – posh. XXI stolit'. – K.: NAKKKIM: 2011. – 224.